

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Riigiteaduste instituut

Bakalaureusetöö

Sander Maripuu

**KOMPENSATSIOONIMANDAAT JA HÄÄLTE
KONTSENTREERITUS EESTI VABARIIGI RIIGIKOGU
VALIMISTEL 1992-2011**

Juhendaja: Ph.D Mihkel Solvak

Tartu 2013

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....
Sander Maripuu

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
Kompensatsioonimandaadist ja rahva esindatusest.....	6
Põhjendusi suletud nimekirjadega kompensatsioonimandaatidele.....	9
Riigikogu valimisseaduse ajalugu.....	11
Töö metodoloogia.....	14
Eelistushäälte arvestamine Riigikogu valimistel.....	17
1992. aasta Riigikogu valimised.....	17
1995. aasta Riigikogu valimised.....	18
1999. aasta Riigikogu valimised.....	19
2003. aasta Riigikogu valimised.....	19
2007. aasta Riigikogu valimised.....	20
2011. aasta Riigikogu valimised.....	21
Analüüs ja järeldused.....	23
1995. aasta valimiste erandlikkus.....	26
Võimalikud tulevikuarengud.....	28
Kokkuvõte.....	30
Kasutatud kirjandus.....	32
Summary.....	34

Sissejuhatus

Vastavalt Eesti Vabariigi Põhiseadusele valitakse Eesti Vabariigi Riigikogu liikmed “*vabadel valimistel proportsionaalsuse põhimõtte alusel. Valimised on üldised, ühetaolised ja otsesed. Hääletamine on salajane.*”¹ Tulenevalt Riigikogu valimise seadusest² jagatakse 101 kohta hääletamistulemuste alusel kombineeritud süsteemi järgi – isikumandaatidena, ringkonnamandaatidena ning kompensatsioonimandaatidena. Isiku- ja ringkonnamandaadid jagatakse kaheteistkümnes valimisringkonnas ning kompensatsioonimandaadid üleriigiliselt. Kohtadele Riigikogus on õigus erakondadel ning üksikkandidaatidel, kes ületavad üleriigilises arvestuses 5% häälekünnise.

Käesolevas töös vaadeldakse valimissüsteemi kohta käivat kriitikat, eriti kompensatsioonimandaatide süsteemiga seonduvat. Kompensatsioonimandaatide süsteemi on tihti kritiseeritud selle keerukuse ning ebaselguse pärast, samuti suletud nimekirjade ning modifitseeritud d'Hondt'i jada kasutamise tõttu, mis annab suurematele erakondadele selgelt suhtelise eelise väikesemate parteide ees (Vakmann 2012: 4). Kriitikat leidub nii akadeemias (nt. Taagepera 1999, Sikk 1999, Taagepera 2001, Sikk 2003, Vakmann 2012), kui ka ajakirjanduses (Soosaar 2005, Taagepera 2007, Eesti Päevaleht 2012). Kompensatsioonimandaadid jagatakse erakondade vahel arvestades üleriigiliselt erakonna kandidaatidele antud kombineeritud hääli. Sealjuures reastatakse kandidaadid mitte saadud häälte alusel, vaid vastavalt kohale partei üleriigilises valimisnimekirjas. See tingib aga olukorra, kus valituks võib osutada inimene, kes saab vähem hääli, kui mõni teine kandidaat samast erakonnast ja/või valimisringkonnast, kes valituks ei osutu. Nii Taagepera (1999) kui Sikk (2003) on ühel nõul, et “*sellised reeglid suisa maksimeerivad valija vihastamist.*”

Töö empiirilises osas vaatleb käesolev uurimus rahva esindatust Riigikogu valimistel läbi antud häälte jagunemise individuaalsel tasandil, kuivõrd kompensatsioonimandaadi põhilisi kriitikaid on võimalus, et väiksema häälte arvuga kandidaat saab valituks suurema häälte arvuga kandidaadi ees. Täpsemalt uurib töö autor valimistel esinduskogusse valituks osutunud isikute kogutud häälte ning esinduskogusse mitte

¹ “Eesti Vabariigi Põhiseadus” RT 1992, 26, 349

² “Riigikogu Valimise seadus” RT I 2002, 57, 355

valituks osutunud isikute kogutud häälte suhet Riigikogu valimistel alates 1992. aastal toimunud valimistest, kasutades selleks töö autori poolt käesoleva uurimuse jaoks välja töötatud suhtarvu. Antud suhtarvu muutumist analüüsitakse läbi taasiseseisvunud Eesti Riigikogu valimiste, eesmärgiga teha kindlaks kas valijate antud hääled on muutunud pigem kontsentreeritumaks populaarsematele kandidaatidele, kas on toimunud häälte aina suurem hajumine erinevate kandidaatide vahel või on olukord suures plaanis jäänud stabiilselt samaks.

Töö on jaotatud viieks osaks – esmalt antakse ülevaade kriitikast Eesti Vabariigi Riigikogu valimissüsteemis kompensatsioonimandaatide jagamise viisile, järgnevalt vaadeldakse Riigikogu valimisseaduseid läbi taasiseseisvunud Eesti Vabariigi ajaloo, keskendudes põhilistele sisulistele muudatustele ja mandaatide jaotumisega seonduvale. Kolmandaks tutvustatakse töö empiirilise osa läbiviimiseks kasutatud metodoloogiat ning häälte kontsentreerituse analüüsimiseks välja töötatud suhtarvu. Neljanda bloki moodustab töö empiiriline osa ning andmestik ning lõpuks võetakse analüüsi tulemused kokku ja tehakse vastavad järeldused.

Kompensatsioonimandaadist ja rahva esindatusest

Riigikogu valimistel jaotatakse praeguse süsteemi järgi isikumandaatidest ja ringkonnamandaatidest üle jäänud mandaadid üleriigilises kinniste nimekirjadega kompensatsioonimandaatide voorus, kasutades modifitseeritud d'Hondti võrdlusarvude meetodit (jagajate jadaga 1; 2^{0,9}; 3^{0,9}; 4^{0,9} jne).¹ See aga annab võrreldes traditsioonilise d'Hondti jadaga (jagajate jada 1; 2; 3; 4 jne) selge eelise suurema hääletsaagiga erakondadele (Vakmann 2012; lk. 12), kuivõrd “*iga erakonna võrdlusarvude arvutamisel [jäetakse] vahele nii mitu jada esimest elementi, kui mitu mandaati sai erakond valimisringkondades*”,² ning kasutades jagaja X asemel jagajat X^{0,9} saame hilisemate jagajate puhul võrdlemisi väiksema jagaja (näiteks jagaja 20 puhul, mis modifitseeritud d'Hondti puhul on hoopis 22^{0,9} ehk 16,15) ehk suurema võrdlusarvu (Vakmann 2012; lk. 13).

Seda kinnitavad ka Vakmanni (2012) arvutused – modifitseeritud d'Hondti meetodi asemel traditsioonilist d'Hondti kasutades oleksid 2007. aasta valimistel kaks suurimate hääletsaakidega erakonda (Reformierakond ja Keskerakond) kaotanud vastavalt 2 ja 1 kompensatsioonimandaati ning kolm väikseimate hääle arvuga Riigikokku pääsenud erakonda (Rahvaliid, Rohelised ja SDE) juurde saanud igaüks ühe mandaadi. 2011. aasta valimistel pääses Riigikokku senise kuue erakonna asemel neli erakonda, kogutud hääle arv oli ühtlasem ning siinkohal traditsioonilise d'Hondti kasutamine mandaatide jagamisel muudatusi poleks toonud.

Tulenevalt eelpoolmainitud kriitikast kompensatsioonimandaatide suunal on üritatud erinevatel aegadel ka süsteemi muuta või kompensatsioonimandaadid kaotada (Toomla 2003; Res Publica 2003. aasta valitsemisplatvorm), kuid seni edutult. Siiski on alates esimestest Riigikogu valimistest 1992. aastal kompensatsioonimandaatidega Riigikokku pääsenute arv stabiilselt kahanenud, langedes 1992. aasta valimiste 60-lt isikult 2011. aasta valimiste 19 isikule (Vabariigi Valimiskomisjon). Suuresti on see toimunud tänu poliitilise maastiku stabiliseerumisele, kuid suurt rolli on mänginud ka 2002. aastal jõustunud ja 2003. aasta valimistest kehtinud uus Riigikogu valimise seadus, tänu

¹ “Riigikogu Valimise seadus” RT I 2002, 57, 355

² *Ibid*

millele on erakondadel ringkonnamandaadi saamine lihtsam. Kui varem pidi erakond ringkonnamandaadi saamiseks täitma täiskvoodi, siis 2002. aasta uue valimisseaduse alusel piisab ringkonnamandaadi saamiseks häälte jäägiga 75% kvoodi täitmisest.^{1,2} Sikk (2003: 27) on lisaks veel välja toonud 1995. aasta valimiste ringkondade keskmist mandaatide arvu suurendamist ning 1999. aasta valimistel osalenud nimekirjade arvu vähenemist (16-lt 12-le) ning selle läbi valijate häälte kontsentreerumist, kui kompensatsioonimandaatidega Riigikokku pääsenud inimeste arvu vähenemise põhjustajaid.

Siiski säilib tänaseni olukord, kus pea viiendik Riigikogu liikmeid saab valituks vähemal või rohkemal määral valijate soovidest ringiga mööda minnes. Nimelt annab avatud nimekirjadega süsteemis valija oma hääle isikule, mitte tingimata erakonnale. Kompensatsioonimandaadi puhul minnakse aga sellest valikust mööda – isikule antud hääl arvestatakse erakonna häälte hulka ning selle läbi võib valituks osutada mõni teine, erakonna üleriigilises valimisnimekirjas eespool olnud isik, kes ei pruukinud isegi samas ringkonnas kandideerida. Teine teoreetiline paradoks, mis kompensatsioonimandaatide rolli eriti küsitavaks muudab, on aga asjaolu, et valijate poolt eelistatud kandidaadi asemel kompensatsioonimandaadiga parlamenti pääsenud isikul ei pruukinud olla suurema valijaskonna toetus tema kasuks antud häälte näol (ei absoluutarvuliselt ega ringkonna suhtes proportsionaalselt) kui mõnel teisel isikul, kes Riigikokku valituks ei osutunud.

Näited, mida valija võiks tõlgendada ebaõiglasena, võib Vabariigi Valimiskomisjoni andmestikest³ tuua mitmeid. Näiteks osutus 2011. aasta valimistel valimisringkonnas nr. 5 (Hiiu-, Lääne- ja Saaremaa) Sotsiaaldemokraatliku erakonna nimekirjas kandideerinutest valituks kolm inimest - Neeme Suur (1970 häält, üleriigilises parteinimekirjas #49), Kalev Kotkas (1565 häält, nimekirjas #10) ja Kajar Lember (1363 häält, nimekirjas #9), sealjuures Lember ja Kotkas kompensatsioonimandaatidega. Samas jäi aga Riigikogu ei pääsenud Riigikokku sotsiaaldemokraat Hannes Hanso, kes kogus nii Lemberist, kui ka Kotkast rohkem hääli

¹ *Ibid*

² “*Eesti Vabariigi Riigikogu valimisseadus*” Riigi Teataja 1992, 13, 201

³ Vabariigi Valimiskomisjoni kodulehekül <http://www.vvk.ee/> (ligi pääsetud 12.05.2013)

(1878), kuna ta oli partei üleriigilises nimekirjas neist tagapool, #32. Siinkohal tasub märkida, et vähem hääli kogunud Lember sai Riigikokku enne 202 häält rohkem kogunud Kotkast – nende võrdlusarvud kompensatsioonimandaadi jagamisel olid vastavalt 7291,875 ja 6945,543.¹

Veelgi erilisem juhtum oli 2011. aasta valimistel 1. valimisringkonnas (Haabersti, Kristiine, Põhja-Tallinn), kus Keskerakondlasest Kalev Kallost said rohkem hääli 26 inimest (sealhulgas 8 erakonnakaaslast), kellest kaks isikut pääsesid Riigikokku isikuning kuus inimest ringkonnamandaadiga. Tänu oma kõrgele viiendale kohale Keskerakonna üleriigilises valimisnimekirjas pääses Kallo aga oma 308 häälega Riigikokku, olles eelmiste valimiste kõige väiksema häälte arvuga Riigikokku pääsenu.

Siinkohal tuleb möönda, et täiesti ilma valijate toetuseta kandidaadid parlamenti enam ei pääse. Alates 2003. aasta valimistest on kandidaadil kompensatsioonimandaatide jagamisel osalemiseks vajalik koguda hääli vähemalt 5% ulatuses oma valimisringkonna lihtkvoodist, näiteks 2011. aasta Riigikogu valimistel 5. valimisringkonnas 284 häält. Sellest hoolimata tekib olukord, kus teatud juhul ei ole saadud häälte arv kõige määravam faktor parlamenti pääsemiseks. Süsteem, mis küsib valija arvamust, kuid seejärel seda teatud määral ignoreerib ning erakonna suva järgi ümber kujundab, võib tekitada valijates usaldamatust süsteemi vastu. Sellele on tähelepanu pööranud ka Sikk (2001), kes tõi välja kaks peamist probleemi kompensatsioonimandaatide juures: esiteks suure hulga mandaatide jagamisel valijate eelistuse eiramine (1999. aasta valimistel jagati 46 kompensatsioonimandaati) ning teiseks geograafilise esindatuse põhimõtte eiramine. Riik on jagatud valimisringkondadeks, suuresti tagamõttega, et iga piirkonna esindajatel oleks võimalus parlamenti oma esindajaid saata, kuid kompensatsioonimandaadiga Riigikokku valitud ei saa mandaati mitte oma valijatelt ringkonnast, vaid üleriigilistest valimisnimekirjadest, mille on koostanud erakonnad.

¹ Mandaatide omandamise viis 2011. aasta Riigikogu valimistel – Vabariigi Valimiskomisjoni kodulehekülg <http://www.vvk.ee/varasemad/?v=rk2011> (ligi pääsetud 16.05.2013)

Põhjendusi suletud nimekirjadega kompensatsioonimandaatidele

Suletud nimekirjade kasutamisel kompensatsioonimandaatide jagamisel on kindlasti ka teatud eeliseid. 2002. aasta uue valimisseaduse kolmandal lugemisel ütles Mõõdukate fraktsiooni esindaja Liia Hänni, et see on “*erakondadele võimalus oma nimekirjade kaudu nooremaid ja vähemtuntud tegijaid poliitikasse juurde tuua.*”¹ Modifitseeritud d'Hondti meetodi kasutamise kohta ütles ta samas, et “*poliitilise süsteemi arengu esimesel etapil oli vaja võimendada suuremate nimekirjade võitu, [kuid] praeguseks on see vajadus kadunud*” ning muudatusettepaneku modifitseeritud d'Hondti asemel klassikalist d'Hondti kasutada Mõõdukate fraktsioon ka eelnõule esitas. Häältega 30 poolt, 48 vastu ja 1 erapooletu sai ettepanek siiski tagasi lükatud.²

Sikk (2003: 104) on pidanud suletud nimekirjadega kompensatsioonimandaatide vooru võimalust “*iseseisva personalipoliitika jaoks*”. Nii on erakonnad seda ka kasutanud. Läbi aastate on kompensatsioonimandaadiga valituks osutunud mitmeid vähem tuntud inimesi. Üks argument suletud nimekirjade poolt kompensatsioonimandaatide voorus ongi erakondade arvates oluliste, kuid avalikkusele vähem tuntud inimeste ja ekspertide Riigikokku aitamine. Tõepoolest on mitmed tänaseks karastunud riigikogulased oma rahvasaadikukarjääri alustanud just tänu kompensatsioonimandaadiga valituks osutumisele. Näiteks 2011. aasta valimistel 7431 häälega 1,45 kvooti kogunud ja isikumandaadiga Riigikokku pääsenud Sven Mikser (SDE) sai 1999. aasta valimistel 721 häält ning pääses Riigikokku just kompensatsioonimandaadiga. 2003. aastal 979 häält ning kompensatsioonimandaadi kogunud Ene Ergma (IRL) on kahel järgneval Riigikogu valimisel oma häältesaaki sisuliselt neljakordistanud. Ta valiti kohe ka Riigikogu esimeheks ning on sellel ametikohal ka praeguse hetke seisuga (mai 2013).

Samas on 2011. aastal vähima häälte arvuga (308) ning kompensatsioonimandaadiga valituks osutunud Kalev Kallo alates 1999. aasta valimistest kõikidel Riigikogu valimistel kandideerinud ning ainult esimestel ning viimastel valimistel valituks

¹ IX Riigikogu stenogramm, VII istungjärk, kolmapäev, 22. mai 2002, kell 13:00
<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1022061600#pk2000008862>
(ligi pääsetud 09.05.2013)

² *Ibid*

osutunud, kuigi sedagi vaid 639 häälega. Üle 700 hääle pole ta valimistel kordagi kogunud.

Seega leidub kompensatsioonimandaatide süsteemi kohta nii kriitikat, kui ka põhjendusi selle kasulikkusest. Järgnevalt vaatleb töö aga Riigikogu valimisseaduse muutumist alates 1992. aastast, keskendudes eelkõige valimistulemusi mõjutavatele muudatustele.

Riigikogu valimisseaduse ajalugu

1992. aasta 6. aprillil vastu võetud Eesti Vabariigi Riigikogu valimisseadus pani aluse seni kehtivale Riigikogu valimissüsteemile, mis tuleneb Põhiseaduse paragrahvist 60: *“Riigikogul on sada üks liiget. Riigikogu liikmed valitakse vabadel valimistel proportsionaalsuse põhimõtte alusel. Valimised on üldised, ühetaolised ja otsesed. Hääletamine on salajane.”*¹ Üldised valimisreeglid ja põhimõtted on jäänud tänaseni samaks. Siiski on enne kõiki Riigikogu valimisi seadust veidi muudetud ning kaks korda on vastu võetud uus seadus - 1994. aasta 7. juunil ning 2002. aasta 12. juulil.²

Esialgse valimisseaduse järgi oli õigus kandideerida nii erakondadel, valimisliitudel, ühendustel, organisatsioonidel ja üksikkandidaatidel. Näiteks osales 1992. aasta valimistel Valimisliit Demokraadid, mille osaks olid muuhulgas Eesti Demokraatlik Liit, Revalia Karskete Rammumeeste Selts ning sõltumatu rühmitus “Põlevik”; üksikkandidaadid Harri Kingo ja Ilmar Pappel ühinesid aga kaheliikmeliseks valimisinimekirjaks “Halastus”.³ Hääletamistulemuste kindlakstegemine toimus juba siis kolmes etapis - isikumandaatidena, ringkonnamandaatidena ja üleriigiliste kompensatsioonimandaatidena. Suuremaid erinevusi täna kehtivast seadusest oli täiskvoodi kogumise nõue ringkonnamandaatide jagamisel, mis tähendas et ringkonnas iga mandaadi saamiseks pidi erakond nimekirja peale kokku koguma vähemalt ühe mandaadi jagu hääli, kusjuures isikumandaadid arvestati sealt maha. Samuti oli oluline erinevus kandidaatidel 5% ringkonna lihtkvoodist nõude puudumine kompensatsioonimandaatide jagamisel. See aga lubas Riigikokku pääseda väga väikese häälte arvuga. Esimestel taasiseseisvumise järgsetel valimistel sai vähima häälte arvuga parlamenti Aime Sügis, kes kogus Valimisliit Eesti Kodanik nimekirjas 69 häält.⁴

Aasta enne 1995. aasta valimisi võetu vastu uus Riigikogu Valimise seadus, millega täiendati ja muudeti seadust mitmes punktis, kuigi üldjoontes püsis valimissüsteem

¹ “Eesti Vabariigi Põhiseadus” RT 1992, 26, 349

² “Riigikogu Valimise seadus” RT I 1994, 47, 784; “Riigikogu Valimise seadus” RT I 2002, 57, 355

³ 1992. aasta Riigikogu valimised – Vabariigi Valimiskomisjoni koduleheküljel <http://vvk.ee/varasemad/?v=r92> (ligi pääsetud 18.05.2013)

⁴ Mandaatide omandamise viis 1992. aasta Riigikogu valimistel – Vabariigi Valimiskomisjoni koduleheküljel <http://vvk.ee/varasemad/?v=r92> (ligi pääsetud 16.05.2013)

muutumatu. Suurimad muutused olid valimisringkondade übermängimine (muuhulgas liideti varem eraldi ringkondades olnud Ida- ja Lääne-Virumaa üheks valimisringkonnaks), mille tulemusena langes ringkondade arv 11-ni, valimisliite lubati moodustada vaid erakondadel ning ringkonnamandaati hakati jagama vaid kandidaatidele, kes said vähemalt 10% lihtkvoost.

Järgneval valimistevahelisel perioodil muudeti valimisseadust mitu korda. Suur osa neist muudatustest puudutas valimiskomisjonide moodustamist ja pädevusi, kuid 1998. aasta 17. novembril vastu võetud eelnõuga keelati valimisliidud, mistõttu said edaspidi kandideerida vaid erakonnad ja üksikkandidaadid.¹

12. juunil 2002. aastal võeti vastu uus Riigikogu Valimise seadus², millega muudeti mitmeid valimissüsteemi detaile. Kaks põhilisemat muudatust mandaatide jagamisel olid ringkonnamandaatide jagamine ka erakondadele, kelle hääle jääk moodustas vähemalt 75% lihtkvoost, ning kompensatsioonimandaadi jagamisel vähemalt 5% ringkonna lihtkvoost kogumise nõue. Sellega loodeti jagada senisest rohkem mandaate ringkonnas ning välistada väga väikese hääle arvuga kandidaatide riigikokku pääsemine, mis, nagu hiljem käesolevas töös välja tuleb, ka õnnestus. Veel lahutati Ida- ja Lääne-Virumaa eraldi ringkondadeks, mis tegi lõplikuks ringkondade arvuks veel tänaseni püsiva 12, ning piirati nimekirja pikkust nii, et esitada võis mandaatide arvu kandidaate pluss kaks kandidaati iga ringkonna kohta (ehk kokku 125 kandidaati erakonna kohta). Samuti keelati ühe erakonna liikmete kandideerimine teise erakonna nimekirjas.

Enne 2007. aasta valimisi olid tähtsaimad muudatused valimisseaduses poliitilise välireklaami keeld aktiivse valimisagitatsiooni perioodil ning eelhääletamise ja elektroonilise hääletamise regulatsiooni täiendamine. Pärast valimisi muudeti valimisseadust veel, põhilisteks muudatusteks elektroonilisel hääletamisel isiku tuvastamiseks mobiil-ID lubamine ning kaadrikaitsevaelaste kõigil valimistel kandideerimise keeld (Vabariigi Valimiskomisjon 2011).

¹ "Riigikogu valimise seaduse §-de 8, 26, 27, 29, 38 ja 40¹ muutmise seadus" RT I 1998, 102, 1678

² "Riigikogu Valimise seadus" RT I 2002, 57, 355

Seega on valimissüsteemi kujundavas seadusandluses toimunud olulisi muutusi, kuid süsteem on oma põhiprintsiipidelt jäänud samaks. Järgnevalt vaatleb töö valimiste seisukohalt olulist indikaatorit – kandidaatidele häälte andmist ning valimisseaduse muudatuste võimalikke mõjusid sellele.

Töö metodoloogia

Parlamentide või muude esinduskodade proportsionaalsuse või esindatuse mõõtmiseks eksisteerib mitmeid indikaatoreid, näiteks Gallagheri ebaproportsionaalsuse (*least squares*) indeks või ka Loosemore-Hanby indeks, mis mõlemad arvestavad erakondale antud häälte protsendide ning erakondade esindatuse parlamendis vahelist suhet, samuti Sainte-Laguë indeks, mis samuti arvestab erakonnale antud häälte ning kohtade jaotusega (Gallagher 1991). Need indeksid on aga mõeldud laialdaseks kasutamiseks ning sobivad võrdlemaks parlamentaarseid süsteeme üldisemalt ning ei arvesta seetõttu üksikute valimissüsteemide eripärasusi.

Käesoleva töö eesmärgiks on aga vaadelda Eesti Vabariigi taasiseseisvumisajal toimunud kõiki kuut Riigikogu valimisi ning võrrelda inimeste antud häälte kontsentreerumist. Selleks arvutab töö autor välja kui mitu häält kõikidest antud häältest said endale 101 Riigikokku valituks osunud kandidaati. Lihtsuse mõttes arvestatakse siin valimiste järgselt välja kuulutatud 101 nime ja ei hakata arvestama valitsusse liikunud isikutega, erinevatel põhjustel loobunud mandaatidega ja pärast esialgsete tulemuste välja kuulutamist Riigikokku liikunud asendusliikmetega.

Käesoleva töö raames on autor välja töötanud arvesse võetud häälte suhtarvu (S)¹, mis näitab arvesse võetud häälte (ehk 101 esialgselt valituks osunud isiku häälte summa) ning arvesse mitte võetud häälte (ehk ülejäänud kandidaatide häälte ning rikutud sedelite summa) suhet. Seda väljendab järgmine valem:

$$S = \frac{h_a}{h_m}$$

¹ Nimetus on siinkohal tinglik – demokraatlikel valimistel võetakse arvesse kõiki hääli ning tulenevalt Riigikogu valimise süsteemist on ka valituks mitteosunud kandidaatide hääled eduks valimistel äärmiselt olulised. Suhtarvu ja selle nimetuse positiivsed ja ka negatiivsed aspektid tuuakse välja käesolevas peatükis.

Valemis tähistab S suhtarvu, h_a arvesse võetud hääli ning h_m arvesse mittevõetud hääli. Kui $S = 1$, siis jagunevad esinduskogusse pääsenute hääled ning esinduskogusse mittepääsenute hääled võrdselt. Mida suurem on suhtarv, seda rohkem on suhteliselt arvesse läinud hääli, see tähendab seda kontsentreeritum on valijate väljendatud arvamus (valimistel antud häälte näol).

Arvesse võetud häälte suhtarv S väljendab ühe võimaliku nurga alt valijate eelistuste arvesse võtmist antud valimistel. Valemi töötamise eelduseks on olukord, kus nii arvesse läinud hääli, kui arvesse mitteläinud hääli on mõlemat vähemalt üks. Seega ei tööta see valem olukordades, kus kõik valimistel osalenud inimesed osutuvad valituks ($h_m = 0$) või ükski kandidaatidest ei osutu valituks ($h_a = 0$). Selliste olukordade esinemine demokraatlikel parlamendivalimistel on aga sisuliselt olematu, eriti Eesti olukorras, kus ühe erakonna esitatud kandidaatide arv ringkonnas võib ületada mandaatide arvu ringkonnas kuni kahe kandidaadi võrra¹, mis praegu kehtiva 101 mandaadi ja 12 ringkonna puhul tähendab kokku kuni 125 kandidaati ühe erakonna kohta. 2011. aasta valimistel esitasid 125 isikuga nimekirjad kõik neli Riigikokku pääsenud erakonda - Isamaa ja Res Publica Liit, Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Reformierakond ja Keskerakond.²

Ühe kriitikana arvesse võetud häälte suhtarvu suhtes võib välja tuua asjaolu, et enamik 101-st valituks osutunud inimesest ei kogunud kokku piisaval hulgal hääli saamaks isikumandaati ning osutusid seega tulenevalt valimissüsteemist valituks teiste kandidaatide häälte abiga. Ringkonnamandaadid jagati küll kandidaadi kogutud häälte alusel, kuid mandaatide arv sõltus ühel erakonnal kõigi ringkonnas kandideerinud isikute häälte summast. Seega, (hüpoteetilises) ringkonnas M , kus mandaadi kvoot on 1000 häält, ja kus erakonna N kandidaat A kogus 600 häält, kandidaat B 500 häält ja kandidaat C 400 häält, mis annab kokku 1500 häält ehk 1,5 kvooti, pääseb Riigikokku kandidaat A , hoolimata sellest, et ilma kandidaatideta B ja C oleks kogutud häälte arv jäänud liiga väikeseks, et valituks osutada.

¹ "Kandidaatide registreerimiseks esitamise ja registreerimise kord Riigikogu valimistel" Riigi Teataja RT I 2010, 70, 531

² Kandidaatide nimekirjad 2011. aasta Riigikogu valimistel – Vabariigi Valimiskomisjoni koduleheküljel <http://www.vvk.ee/riigikogu-valimised-2011/kandidaadid2011/> (ligi pääsetud 12.05.2013)

Veelgi vaieldavam on võimalik olukord kus kompensatsioonimandaat jagatakse kandidaadile, kes kogus küll vähem hääli, kui teised tema ringkonnas kandideerinud isikud ja/või tema erakonnakaaslased, kuid asus oma partei üleriigilises valimisnimekirjas eespool. Siinkohal aitasid tal valituks osutada kõik erakonna nimekirjas kandideerinud isikutele antud hääled, mille kombineeritud summa alusel arvutatakse d'Hondt'i meetodi põhjal välja erakonna võdlusarvud.

Arvesse võetud häälte suhtarvu tugevaks küljeks on aga asjaolu, et see näitab häälte kontsentreerumist üldiselt, konkreetsetest valimisreeglitest ning valimissüsteemist olenemata. Eesti Vabariigi valimissüsteemis, kus hääl antakse konkreetsele isikule, mitte valimisnimekirjale üldisemalt (kuigi individuaalne hääl aitab ka ülejäänud valimisnimekirja), saab selle abil kontrollida kui suur osa valijatest saavutab oma tahte, st. kui suur osa valijatest saavutab selle, et Riigikokku pääseb isik, kelle poolt ta konkreetselt on oma hääle andnud, ning kui paljude isikute hääl läheb selles suhtes kaotsi, et isik kelle poolt tema hääletas jääb Riigikogust välja.

Tegemist valemiga, mis arvestab valijate eelistuste täitumist individuaalsel, kandidaadi tasemel, mitte erakonna tasemel. Ideeliselt oleks seda valemit võimalik modifitseerida, arvestades arvesse võetud häältena kõiki hääli mille abil kandidaadid Riigikokku pääsesid, kombineerides kõikide Riigikogus kohti saanud nimekirjade hääled. Sellisel juhul arvestaks see valem valijate eelistusi erakonna tasandil. Siiski, kuivõrd suur osa kriitikat Eesti valimissüsteemi kohta on justnimelt olukorra pärast, kus väiksema häälte arvuga isik võib valituks osutada suurema häälte arvuga isiku ees, hoolimata nende ühisest erakonnast, ei ole selle töö raames valijate eelistuste uurimine erakonna tasandil otstarbekas.

Eelistushäälte arvestamine Riigikogu valimistel

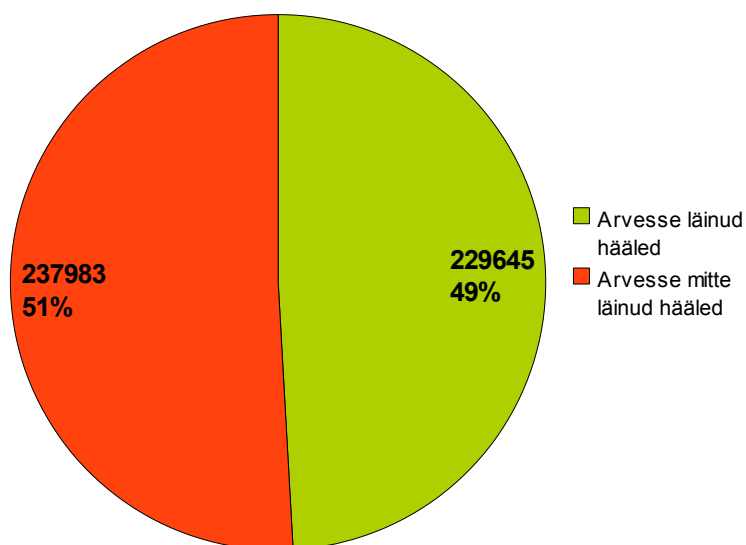
Andmed ja statistika Riigikogu valimistel osalemise, hääletamistulemuste ja häälte jaotumise kohta on võetud Vabariigi Valimiskomisjoni välja antud raamatust “*Valimised Eestis 1992-2011: statistikat ja selgitusi*” ja nende koduleheküljelt <http://www.vvk.ee>, kui ei ole märgitud teisiti.

1992. aasta Riigikogu valimised

Taasiseseisvumisaja esimesed valimised on olnud valimisnimekirjade arvestuses ka seni suurimad – osales 17 nimekirja, mis ühendas 37 erinevat organisatsiooni või ühendust, ning 26 üksikkandidaati. Kokku 629 inimest. Riigikokku valiti 17 inimest isikumandaadiga, 24 inimest ringkonnamandaadiga ning 60 inimest kompensatsioonimandaadiga. Valimas käis 467 628 inimest 689 241-st valimisõiguslikust kodanikust ehk 67,84%.

Kokku saavutasid 17 inimest isikumandaadi, 24 inimest ringkonnamandaadi ning 60 inimest kompensatsioonimandaadi. 101 riigikogulase häälte kogusumma oli 229 645, ehk napilt alla poole. Koos 237 983 ülejäänud häälega oli arvesse läinud häälte suhtarv 0,96.

Graafik 1: 1992. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

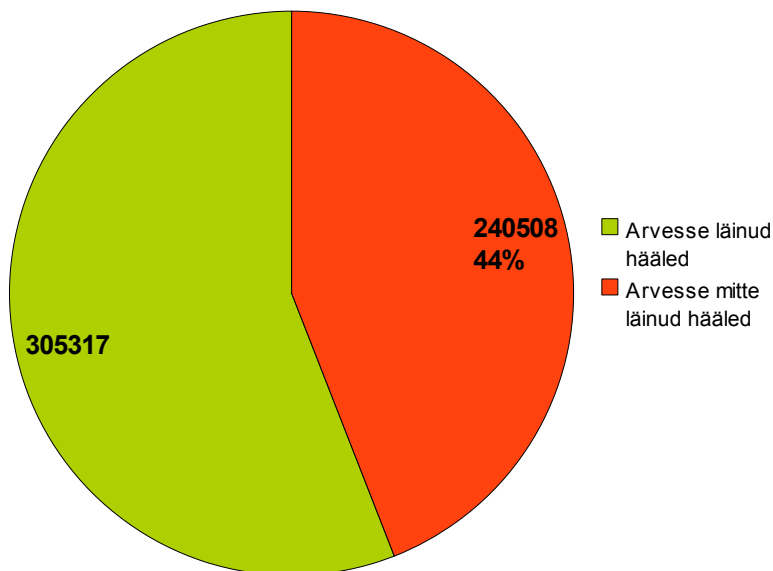

1995. aasta Riigikogu valimised

1995. aasta valimised on taasiseseisvumisaja valimistest olnud seni suurima osalusprotsendiga. 790 392-st valimisõiguslikust kodanikust andis valimistel oma hääle 69,09% ehk 545 825 inimest. Kuna valimisliite lubati seekord moodustada vaid erakondadel, mitte enam kõikidel vabaihendustel nagu kolm aastat varem, oli osalevaid organisatsioone mõnevõrra vähem – 30 erakonda 16 nimekirjas, lisaks 12 üksikkandidaati. Kokku 1256 inimest.

Isikumandaadi jagu häáli sai kokku 15 inimest, ringkonnamandaadiga sai valituks 34 inimest ning kompensatsioonimandaadiga pääses Riigikokku 52 inimest. Mõnevõrra üllatav on aga arvesse läinud häälte suhtarv. Kõikidest häältest kogusid 101 Riigikokku pääsenud inimest 305 317, mis jätab ülejäänud kandidaatidele 240 508 häält. Arvesse läinud häälte suhtarv on seega läbi kõikide valimiste üks suurimaid – 1,27. Analüüs selle võimalikest põhjustest toimub töö järgmises osas.

Graafik 2: 1995. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

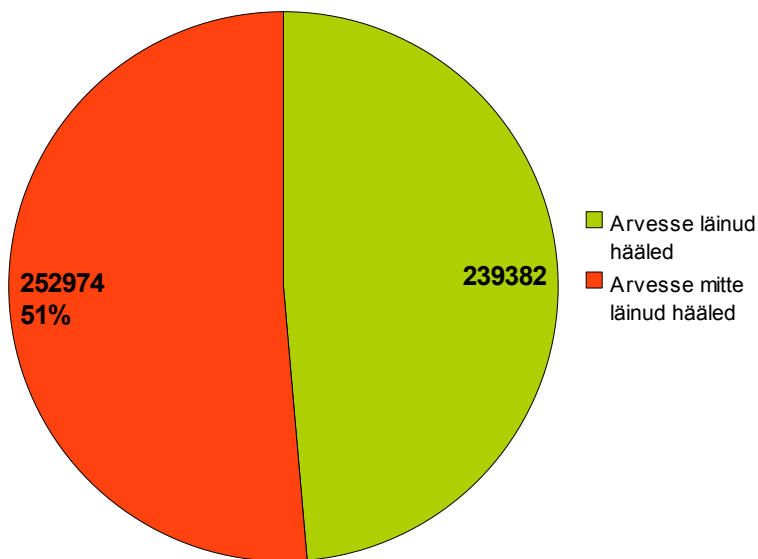

1999. aasta Riigikogu valimised

Viimased valimised enne 2002. aasta uut valimisseadust on seni taasiseseisvumisajal toimunud valimistest suurima kandidaatide arvuga. 12 erakonna nimekirjas, lisaks 19 üksikkandidaadiga, kokku 1884 inimest. Seda on orienteeruvalt kaks korda rohkem, kui ülejäänud valimistel osalenud kandidaatide keskmine arv. 857 270-st valimisõiguslikust kodanikust andis oma hääle 57,43% ehk 492 356 inimest.

Valituks osustus 11 inimest isikumandaadiga, 44 inimest ringkonnamandaadiga ning 46 inimest kompensatsioonimandaadiga. Riigikokku pääsenud 101 inimese häälte kogusumma oli 239 382 häält, mis teeb ülejäänud 1783 inimese häälte kogusummaks 252 974 ja arvesse läinud häälte suhtarvuks 0,95.

Graafik 3: 1999. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

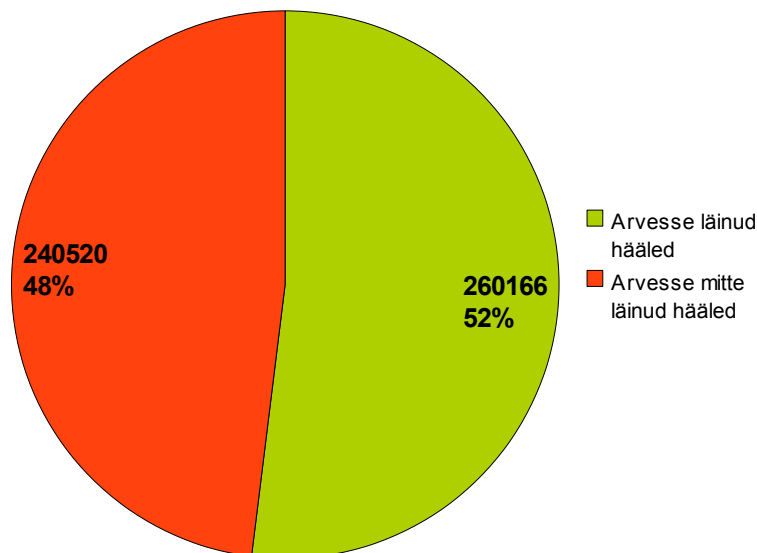
2003. aasta Riigikogu valimised

2003. aastal toimunud Riigikogu valimised olid esimesed, mis toimusid uue valimisseaduse järgi. Tulenevalt seadusemuudatustest ei olnud üllatav asjaolu, et kompensatsioonimandaatide osakaal langes võrreldes 1999. aasta valimistega 41%, 19 mandaadi võrra 46 mandaadilt 27 mandaadile. Kompensatsioonimandaatide osakaalu

vähennemist ja ringkonnamandaatide osakaalu suurenemist oodati ka enne valimisi (Soosaar 2003). Kompensatsioonimandaatide arvelt suurenes isikumandaatide arv kolme võrra ning ringkonnamandaatide arv 16 võrra, jättes lõplikuks tulemuseks 14 isikumandaati, 60 ringkonnamandaati ja 27 kompensatsioonimandaati.

Vabariigi Valimiskomisjoni andmetel oli valimisõiguslikke kodanikke 859 714, kellest valimas käis 58.24% ehk 500 686 inimest. Riigikokku kandideeris kokku 963 inimest, 11 erakonna nimekirjas ja 16 üksikkandidaadina. Riigikokku valituks osutunud isikute häälte kogusumma oli 260 166, mis 240 520 ülejäänud häälega teeb arvesse läinud häälte suhtarvuks 1,08.

Graafik 4: 2003. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

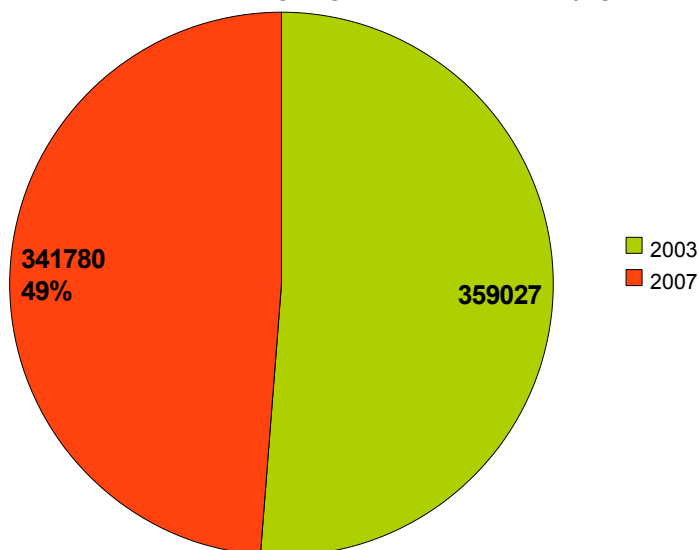

2007. aasta Riigikogu valimised

2007. aasta valimistel muutusid mandaatide jaotused vähe - 10 Riigikogulast said valituks isikumandaadiga, 65 ringkonnamandaadi ja 26 kompensatsioonimandaadiga. Valimiskomisjoni andmetel kandideeris Riigikokku 975 inimest, 11 erakonna nimekirjas ja 7 üksikkandidaadina. Valimisõiguslikke kodanikke oli 897 243, kellest oma hääle andis 555 463 inimest. 101 Riigikokku valituks osutunud inimeste häälte

kogusumma oli 307 825, ülejäänud kandidaatide häälte kogusumma aga 247 638 häält. Arvesse läinud häälte suhtarvuks on seega 1,24.

Graafik 5: 2007. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

2011. aasta Riigikogu valimised

2011. aasta Riigikogu valimistel langes kompensatsioonimandaatide osakaal veelgi, 26 mandaadilt 2007. aastal 19 mandaadini. Samas suurenes märkimisväärselt isikumandaatide arv, eelmiste valimiste 10 mandaadilt 14 mandaadini, ning ringkonnamandaate jaotati 65 asemel 68 mandaati. Valimistel kandideeris vähem kandidaate kui varasematel aastatel, kokku 789 inimest. Oma nimekirjaga oli väljas kaks erakonda vähem, kokku üheksa erakonda (eelnevatel valimistel osalenud Konstitutsioonierakond ja Eesti Vasakpartei ühinesid 2008. aastal Eestima Ühendatud Vasakparteiks¹, kuid 2011. aasta valimistel oma nimekirja ei esitanud, mõned erakonna liikmed kandideerisid Rahvaliidu nimekirjas²), samas osales eelnevatest valimistest

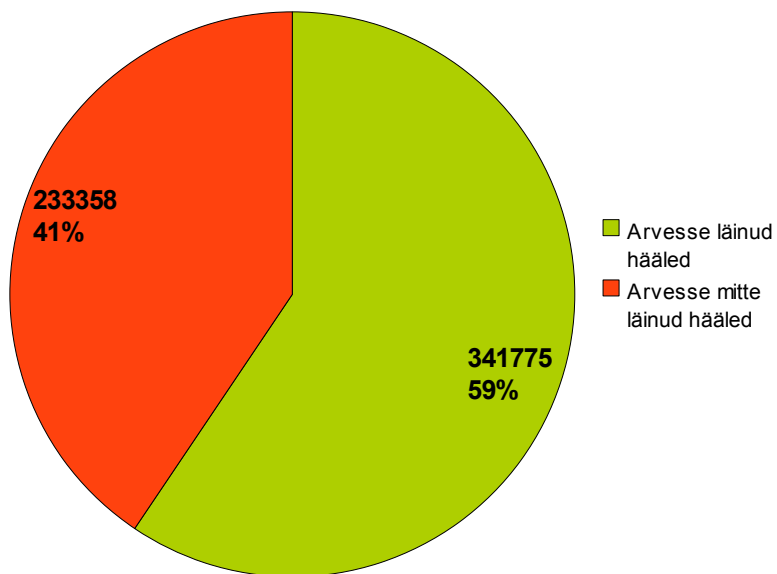
¹ “Vasakpartei ja Konstitutsioonierakond ühinesid” Delfi.ee 29.06.08
<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/vasakpartei-ja-konstitutsioonierakond-uhinesid.d?id=19238804> (ligi pääsetud 09.04.2013)

² “Ühendatud Vasakpartei liikmed kandideerivad Rahvaliidu nimekirjas” Postimees Online 17.01.2011
<http://www.postimees.ee/373736/uhendatud-vasakpartei-liikmed-kandideerivad-rahvaliidu-nimekirjas/> (ligi pääsetud 09.04.2013)

enam üksikkandidaate, kokku 32 inimest, seda ilmselt osaliselt tänu Indrek Tarandi ootamatule edule Euroopa Parlamendi valimistel 2009. aastal.

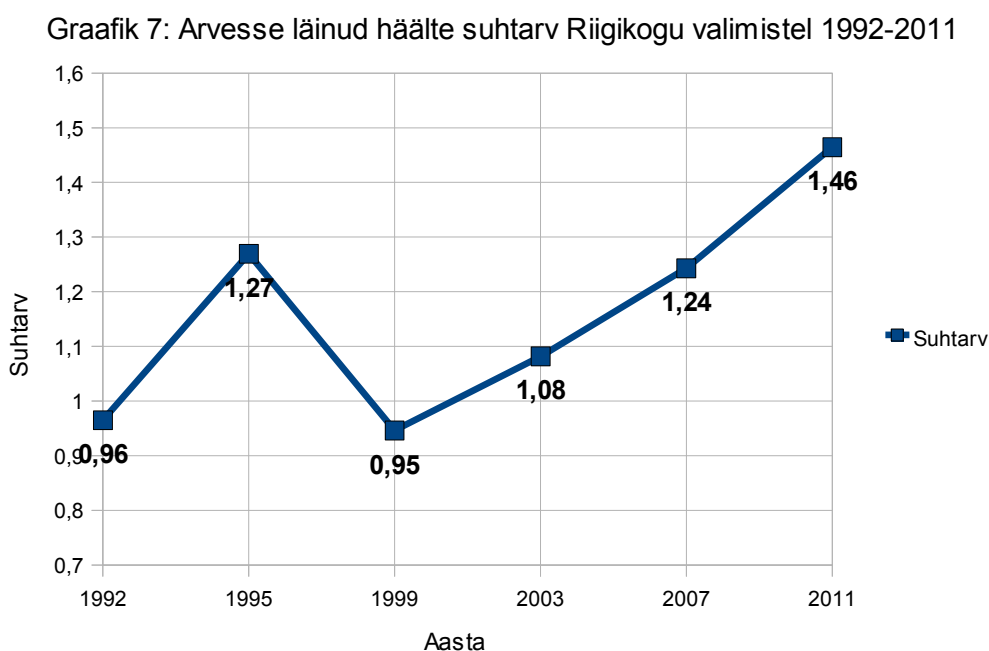
913 346 valimisõiguslikust kodanikust andis oma hääle 580 264 inimest. Riigikogu 101 kohta hõivanud inimestele antud häälte kogusumma oli 341 775, mis teeb ülejäänud häälte summaks 233 358 häält. Arvesse läinud häälte suhtarvuks tuleb 1,46.

Graafik 6: 2011. aasta Riigikogu valimiste häälte jagunemine

Analüüs ja järeldused

Taasiseseisvumise järgset kuute Riigikogu valimist analüüsidest võib väita, et ühe väga suure erandiga, on häälte arvesse võtmise suhtarvu trend olnud selgelt väiksemalt suuremale. See tähendab, et valijate hääled on (1995. aasta valimiste erandiga) muutunud vähem kontsentreerunust rohkem kontsentreeritumaks nende kandidaatidele, kes lõpuks valituks on osutunud (vt. graafik 7).

Arvesse läinud häälte suhtarvu tõusmisel võib olla mitmeid põhjuseid. Esiteks jagatakse tänu valimisseaduse muudatustele (eriti 2002. aastal vastu võetud uuele Riigikogu valimisseadusele) välja rohkem mandaate ringkonnas (kus kandidaadid järjestatakse saadud häälte järgi, mitte valimisnimekirja alusel) ning inimestel, kellel on väga väike häälte arv, on raskem valituks osutada, hoolimata nende kohast erakonna valimisnimekirjas.

Samuti on tendentsi seletavaks faktoriks poliitilise süsteemi stabiliseerumine, valimisnimekirjade arvu kahanemine (ajalises järjestuses alates 1992. aasta valimistest 17, 16, 12, 11, 11 ja 9 valimisnimekirja)¹ ja kandideerimisõiguse kitsendamine ainult

¹ Vabariigi Valimiskomisjoni arhiiv <http://vvk.ee/arhiiv/> (ligi pääsetud 12.05.2013)

erakondadele, mis ühest küljest küll muudab inimestel Riigikokku kandideerimise keerulisemaks – organiseeritult on see võimalik vaid registreeritud erakonnaga liitudes, mille üheks tingimuseks on 1000 liikme olemasolu², kuid samas ei keela otseselt kellelgi kandideerida.

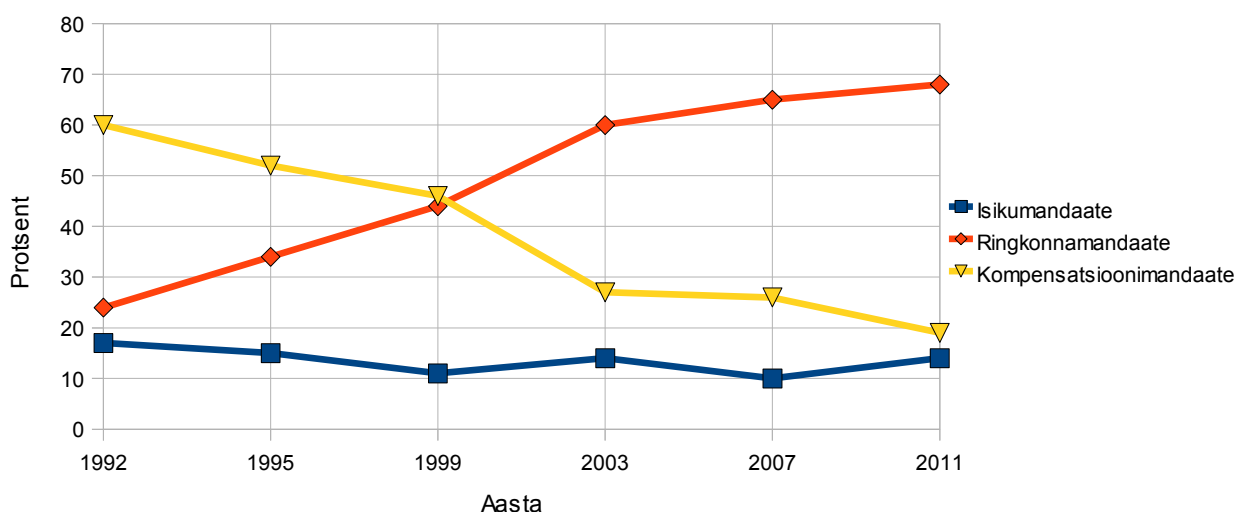
Kolmandaks on valijad muutunud teadlikumaks poliitilisest süsteemist ning poliitilistest jõujoontest ning neil on võimalus hääletada kandidaatide poolt, kellel on nende arvates suurem tõenäosus valituks osutada või nad teevad seda alateadlikult.

Neljandaks on erakonnad suure tõenäosusega hakanud välja töötama efektiivsemaid strateegiaid partei valimisnimekirjade kokkupanemisel. See hõlmab nii kõige sobivamate kandidaatide valikut häälte kogumiseks, efektiivsemat kandidaatide paigutust ringkondadesse, kus neil on suurem tõenäosus hääli koguda, kandidaatide paigutamist ringkondadesse nii, et maksimeerida nendevaheline sünergia (näiteks, et sarnaste valijagruppidega kandidaadid üksteise hääli ei „varastaks“) ning kindlasti ka turundusstrateegiad „õigete“ kandidaatide esile toomiseks.

Suure tõenäosusega on tegu kombinatsiooniga ülaltoodud põhjustest. Graafikult 8 võib näha, et kompensatsioonimandaatide arvu langemine ja ringkonnamandaatide arvu tõus on toimunud pidevalt. Eriti suur hüpe toimus 2003. aasta valimistel, kui uue valimisseadusega anti välja ringkonnamandaat ka juhul, kui häälte jääk ringkonnas ületas 0,75 mandaati.

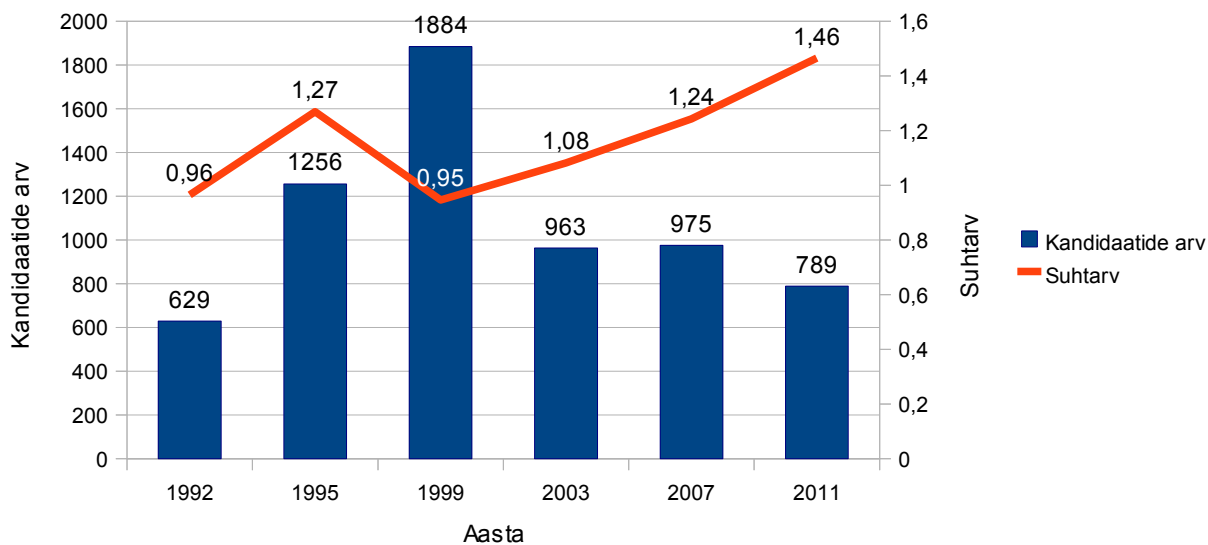
² “Erakonnaseadus” RT I 1994, 40, 654

Graafik 8: Mandaatide jagunemine Riigikogu valimistel

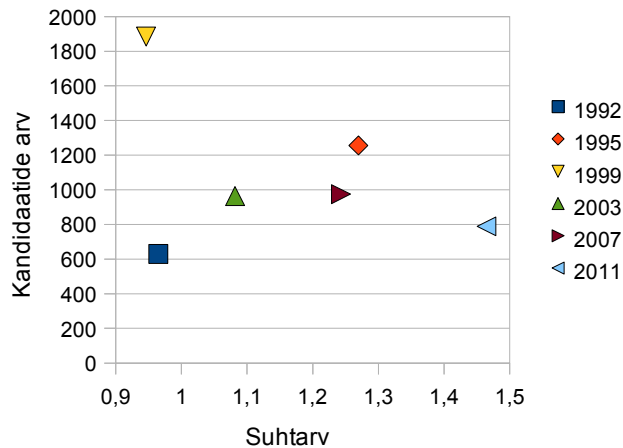

Kandidaatide arv on üks faktor, mis ideeliselt võiks mõjutada häälte kontsentreerumist ja häälte arvesse võtmise suhtarvu. Väga väikese kandidaatid arvu puhul oleks ka häälte kontsentreeritus 101 valituks osunud kandidaadile suurem. Väga suure kandidaatide arvu puhul oleks aga ka häälte jagunemine ühtlasem ja 101 parlamenti valituks osunud isiku häälte kogusumma ilmselt võrdlemisi väiksem. Siiski, kui jätta välja ekstreemsed hüpoteetilised olukorrad, ei näita praegune olukord korrelatsiooni – korrelatsiooninäitaja on -0.34 (graafikud 9 ja 10).

Graafik 9: Kandidaatide arvu ja häälte suhtarvu võrdlus

Graafik 10:
Korrelatsioon kandidaatide arvu ja suhtarvu vahel

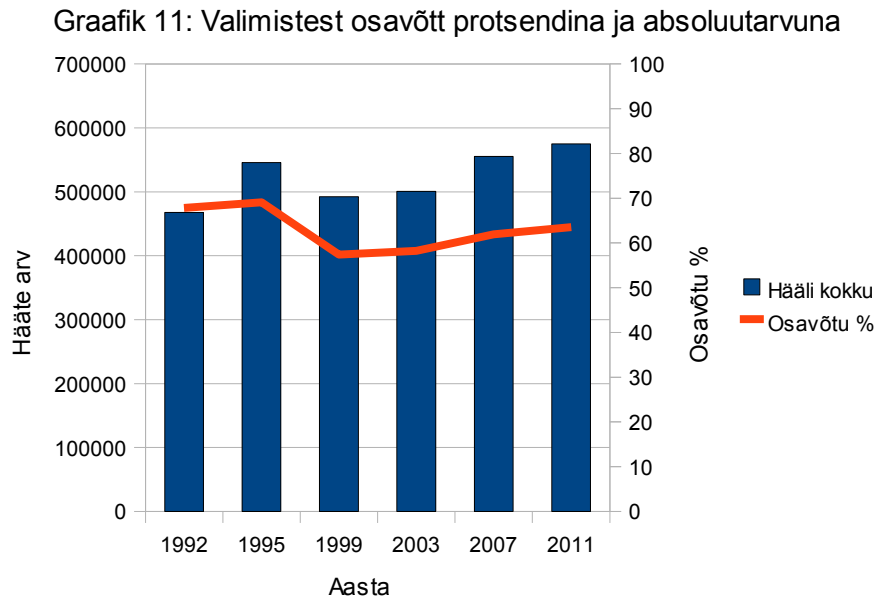

1995. aasta valimiste erandlikkus

Teised taasiseseisvumisaja valimised olid antud töö kontekstis erandlikud. Nimelt, kui teistel 2002. aasta valimisseaduse eelsetel valimistel oli häälte arvesse võtmise suhtarv väiksem kui 1 (0,96 1992. aastal ja 0,95 1999. aastal) ning hiljem kasvas tõusvas joones (vastavalt 1,08; 1,24 ja 1,46), siis 1995. aasta valimistel oli häälte arvesse võtmise suhtarv 1,27, mis tähendab suhteliselt tugevat häälte kontsentreerumist valimised võitnud kandidaatidele. Muud näitajad antud valimistel ei ole kahtlust äratavad – kandidaatide arv oli veidi üle keskmise (1256 kandidaati) ja nimekirju osales valimistel samuti rohkem, kui viimastel aastatel (16 nimekirja 30 organisatsiooniga). Riigikokku pääses seitse nimekirja.

Valimised võitnud Valimisliit Koonderakond ja Maarahva Ühendus sai siiski rohkem kohti Riigikogus, kui varasematel või hilisematel valimistel normiks on olnud – 41 kohta. Tavaliselt on valimised võitnud erakond saanud 30, +/- 3 mandaati. Samuti teeb need valimised eriliseks see, et tervelt viis kandidaati kogusid üle 10,000 hääle (Arnold Rüütel 17,189, Edgar Savisaar 13,699, Andres Tarand 11,422, Siim Kallas 10,459 ja Uno Meriste 10,806). Teistel valimistel on see number olnud tunduvalt väiksem (ajalises järjestuses 1, 2, 2, 2 ja 3 kandidaati). Kolmandaks oli 1995. aasta valimiste osalusprotsent taasiseseisvumisaja valimistest suurim (69.09%). Siiski ei olnud see

oluliselt suurem, kui 1992. aasta valimistel (67.84%).¹ Neljanda erilise faktorina võttis 1995. aasta valimistest absoluutarvuna osa rohkem inimesi, kui 1992., 1999. või 2003. aastal (graafik 11).

Kokkuvõttes on ilma pikema ja sügavama analüüsita raske öelda, miks 1995. aasta valimistel hääled niivõrd kontsentreeritud olid. Ilmselt oli see suuresti nii tänu Valimisliit Koonderakond ja Maarahva Ühenduse suurele populaarsusele, mis paljud hääled neile koondas, ning asjaolule, et valimas käis väga suur osa rahvast.

¹ Vabariigi Valimiskomisjon <http://www.vvk.ee> (ligi pääsetud 12.05.2013)

Võimalikud tulevikuarengud

Arvestades praegust kompensatsioonimandaatide arvu vähenemise ja ringkonnamandaatide arvu suurenemise trendi võib eeldada, et järgnevatel valimistel see trend jätkub, kuid suure tõenäosusega mitte väga pikalt, kuivõrd kompensatsioonimandaatide arvul pole enam väga langemiseks ruumi. Kuigi on statistiliselt võimalik, et kõik mandaadid jagatakse välja ringkondades, on see vähetõenäoline.

Praegust trendi jälgides valijate hääle kontsentreerumine järgnevatel valimistel jätkub. Progresseeruvalt on see toimunud alates 1999. aasta valimistest, kui 101 valituks osutunud kandidaati kogusid veidi alla poole koguhäälest. Viimastel, 2011. aasta valimistel oli hääle kontsentreeritus juba nii suur, et Riigikokku pääsenud 101 isiku hääle kogusumma ületas ülejäänud hääle arvu pea pooleteisekordselt. Valijad suudavad aina enam tajuda seda, millistel kandidaatidel on suurem tõenäosus valituks osutada ning kellele antud hääl pigem „kaotsi läheb“.

Suure tõenäosusega ei jätku kontsentreerumine siiski lõpmatult, vaid stabiliseerub optimaalsel tasemel. Tõenäosus hääle suuremaks hajumiseks tõuseks valimisnimekirjade ja kandidaatide arvu märgatava suurenemisega või parteide tugevamate kandidaatide lahkumisega poliitikast. Seda aga lähiajal oodata ei ole.

Käesolev töö annab ülevaate hääle kontsentreeritusest üleriigilisel tasandil. Teema edasiseks uurimiseks oleks tähtis vaadata samu protsesse kitsamalt – ringkonnatasemel või ka nimekirjade sees. See näitaks, kas hääle kontsentreerumine valituks osutunutele on universaalne tendents kõikides erakondades ning ringkondades või mitte.

Teine võimalik suund käesoleva töö käigus selgunud tendents on uurida oleks vaadeldes kohalike omavalitsuste valimisi, millel on Riigikogu valimistega nii sarnaseid, kui ka erinevaid jooni. Kindlasti oleks KOV valimistele pühendatud uurimus palju ressursimahukam ettevõtmine – kuigi taasiseseisvumisejärgseid valimisi on käesoleva töö valmimise ajaks (mai 2013) toimunud sama palju, kui Riigikogu valimisi, ehk kuus

(1993, 1996, 1999, 2002, 2005, 2009), on nii kandidaate, valimisnimekirju kui ka valimisringkondi kordades rohkem. Siiski oleks tegemist hea jätkuga antud tööle.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida Eesti Vabariigi Riigikogu valimiste valimissüsteemi ning selle kriitikat, eriti keskendudes kompensatsioonimandaatidele, ning analüüsida rahva esindatust Riigikogus 1992-2011 aastate valimiste põhjal, võttes arvesse ning võrreldes valituks osutunud kandidaatidele antud häälte osakaalu.

Estiteks anti põhjalik ülevaade kriitikast Riigikogu valimiste valimissüsteemile, sealhulgas kompensatsioonimandaatide süsteemile. Seejärel uuriti lühidalt taasiseseisvumisaja Riigikogu valimisseaduste põhilisi muudatusi ja täiendusi. Järnevalt analüüsiti põhjalikult viimase kuue Riigikogu valimiste häälte kontsentreerumist, kasutades selleks käesoleva töö raames loodud arvesse võetud häälte suhtarvu, ning analüüsiti tulemusi.

Suurim mure Eestis kasutusel oleva kompensatsioonimandaatide süsteemi juures on võimalus vähem häáli saanud inimestel valituks osutada rohkem häáli saanud inimese ees ning mandaatide jagamise süsteemi üleüldine keerulisus. Hoolimata erinevatest üritustest süsteemi õiglasemaks muuta või kompensatsioonimandaadid ära kaotada, on seni õnnestunud vaid sisse viia mõned künnised, mis a) takistavad üliväikese häälte arvuga inimestel valituks osutumise ning b) suurendavad ringkonnas välja jagatud mandaatide arvu. Sellest tulenevalt on kompensatsioonimandaatide arv ka pidevalt vähenenud, 60 mandaadilt 1992. aasta valimistel 19 mandaadini 2011. aasta valimistel.

Üleüldises mõttes pole valimissüsteem pärast taasiseseisvumist muutunud. Vastu on võetud kolm valimisseadust, 1992., 1994. ja 2002. aastal, kuid suurimad sisulised muutused puudutavad valimiskomisjonide töö korraldamist, eelhääletusperioode ning elektroonilise hääletamisega seonduvat. Samuti on võrreldes esimeste taasiseseisvumisaja valimistega piiratud organisatsioonide õigust kandideerida valimistel oma nimekirjaga. Kui 1992. aastal osalesid lisaks erakondadele ka muud ühiskondlikud organisatsioonid ja -seltsingud ning 1995. aastal olid veel lubatud erinevate erakondade valimisliidud, siis alates 1999. aastast on valimistel lubatud osaleda vaid vähematl 1000 liikmega erakondadel. Siiski, tulenevalt Põhiseadusest on

valimised endiselt üldised, ühetaolised, otsesed, salajased ning toimuvad proportsionaalsuse põhimõttel.

Kasutades arvesse võetud häälte suhtarvu, mis näitab valimistel arvesse võetud häälte (ehk 101 esialgselt valituks osutunud isiku häälte summa) ning arvesse mitte võetud häälte (ehk ülejäänud kandidaatide häälte ning rikutud sedelite summa) suhet, leiame arvu, mis väljendab häälte kontsentreerumist valituks osutunud kandidaatidele. Arvutades välja kõikide taasiseseisvumisjärgsete valimiste arvesse võetud häälte suhtarvu näeme, et 1995. aasta valimiste erandiga, on inimeste hääled liikunud vähem kontsentreeritud olekust rohkem kontsentreeritumaks. See tähendab, et aina suurem protsent kõikidest hääletanutest annab oma hääle kandidaatidele, kes lõpuks ka valituks osutuvad. Kui 1992. ja 1999. aasta valimistel korjasid enam kui pooled hääled kandidaadi, kes Riigikokku ei pääsenud, siis 1995., 2003., 2007. ja 2011. aasta valimistel kogusid 101 valituks osutunud kandidaati enamuse kõikidest häältest. 1995. aasta anomaalne olukord on suure tõenäosusega tingitud valimised võitnud Valimisliidu Koonderakond ja Maarahva Ühendus tavatult suurest populaarsusest (nad saavutasid 41 kohta Riigikogus, kui muidu on võitev erakond saanud 28-33 mandaati) ning samuti erakordselt suurest arvust ülipopulaarsetest kandidaatidest – tervelt viis isikut kogusid rohkem kui 10,000 häält. Teistel valimistel ei ole see õnnestunud enam kui kolmel kandidaadil korraga (2011. aasta valimised), enamasti lausa kahel (1999., 2003. ja 2007. aasta valimised).

Juhul, kui valimisseadusesse suuremaid muudatusi ei tule, on järgnevatel valimistel oodata kompensatsioonimandaatide arvu vähenemise pidurdumist. Statistiliselt on endiselt võimalus, et kõik mandaadid jagatakse välja ringkonnas, kuid reaalselt on selline olukord vähe tõenäoline. Ilmselt väheneb ka valijate häälte kontsentreerumine, kuigi seda on hetkel raske hinnata. Suure tõenäosusega suureneb arvesse võetud häälte suhtarv järgmistel valimistel, kuid stabiliseerub optimaalsel tasemel. Häälte suuremaks hajumiseks hetkel soodsaid eeldusi ei ole.

Kasutatud kirjandus

- Gallagher, M., „*Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*“, Electoral Studies, 1991, nr. 10, lk. 33–51
- Res Publica valitsemisplatvorm aastateks 2003-2007, Tallinn 2003
- Sikk, Allan, „Kompensatsioonimandaadid ja nende võimalik kaotamine“, kogumikus „Riigikogu valimised 1999“, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, lk. 26-33
- Sikk, Allan “Valimisreformist” Riigikogu toimetised, 2001, nr. 3 lk. 152-156
- Sikk, Allan, „Valimisreformi ABC“, kogumikus „Riigikogu valimised 2003: kas muutuste lävel?“, ed. Toomla, R., Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 104-122
- Soosaar, Enn “*Uus vana valimisseadus*” Äripäev 20.02.2003 <http://www.ap3.ee/?PublicationId=31503ED6-39D4-4163-9D98-74AA1E3959CE&code=92175> (ligi pääsetud 08.04.2013)
- Soosaar, Enn “*Mineviku mõrud marjad*” Postimees 25.10.2005 <http://www.postimees.ee/261005/esileht/arvamus/181068.php> (ligi pääsetud 07.05.2013)
- Taagepera, Rein “Valimisreeglid Eestis aegade jooksu”. Riigikogu valimised 1999, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Taagepera, Rein “Valimisseadus vajab lihtsustamist Soome suunas” Riigikogu toimetised nr. 3, 2001, lk. 149-151
- Taagepera, Rein “*Valimissüsteemi tuleks muuta*” Eesti päevaleht 31.01.2007 <http://www.epl.ee/news/arvamus/rein-taagepera-valimissusteemi-tuleks-muuta.d?id=51073569> (ligi pääsetud 07.05.2013)
- Toomla, Rein “Valimisseaduste muutused” ed. Toomla, R., Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk. 73-103
- Vakmann, Kadri "Valimissüsteemi muudatuste hindamine Eesti parlamendivalimiste näitel" Tartu Ülikool 2012
- Vabariigi Valimiskomisjoni kodulehekül <http://www.vvk.ee/> (ligi pääsetud 13.05.2013)
- “*Valimised Eestis 1992-2011: statistikat ja selgitusi*” Vabariigi Valimiskomisjon, Tallinn 2011

- “Arnold Rüütel soovib isikuvalimisi“ Eesti Päevaleht 20.04.2012
<http://www.epl.ee/news/eesti/arnold-ruutel-soovib-isikuvalimisi.d?id=64280165> (ligi pääsetud 07.05.2013)
- “Vasakpartei ja Konstitutsioonierakond ühinesid” Delfi.ee 29.06.08
<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/vasakpartei-ja-konstitutsioonierakond-uhinesid.d?id=19238804> (ligi pääsetud 09.04.2013)
- “Ühendatud Vasakpartei liikmed kandideerivad Rahvaliidu nimekirjas” Postimees Online 17.01.2011 <http://www.postimees.ee/373736/uhendatud-vasakpartei-liikmed-kandideerivad-rahvaliidu-nimekirjas/> (ligi pääsetud 09.04.2013)
- “Eesti Vabariigi Põhiseadus” RT 1992, 26, 349
- „Erakonnaseadus“ RT I 1994, 40, 654
- "Kandidaatide registreerimiseks esitamise ja registreerimise kord Riigikogu valimistel" Riigi Teataja RT I 2010, 70, 531
- “Eesti Vabariigi Riigikogu valimisseadus” Riigi Teataja 1992, 13, 201
- “Riigikogu Valimise seadus” RT I 1994, 47, 784
- “Riigikogu Valimise seadus” RT I 2002, 57, 355
- “Riigikogu valimise seaduse §-de 8, 26, 27, 29, 38 ja 40¹ muutmise seadus” RT I 1998, 102, 1678
- IX Riigikogu stenogramm, VII istungjärk, kolmapäev, 22. mai 2002, kell 13:00
<http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1022061600#pk2000008862> (ligi pääsetud 09.05.2013)

THE COMPENSATION MANDATE AND CONCENTRATION OF VOTES IN ESTONIAN PARLIAMENTARY ELECTIONS 1992-2011

Sander Maripuu

Summary

The aim of this research was to address criticisms to the parliament election system in Estonia, specifically the issue of the compensation mandates. To explain, the 101 mandates to the Parliament, in 12 districts, are distributed in three rounds.

First, the personal mandates round, where a candidate who gathers the simple quota in a district, gets a mandate. The simple quota is the number of votes in a district divided by the number of mandates in the district.

The second round is the district mandates round. The votes cast for the party in the district are added up. A party gets as many mandates as many simple quotas it fills, plus an extra mandate, if the remainder of the votes add up to at least 75% of the simple quota. Any personal mandates acquired in the district are subtracted from the district mandates. A party has to gather at least 5% of all votes cast nationwide to participate in the distribution of district mandates. The mandates are given to candidates with the most votes in that district, however the candidates personal votes must be at least 10% of the simple quota.

The third round is the compensation mandates, which are distributed in a nationwide round using a modified version of the d'Hondt method, combining all votes cast for the parties nationwide. In Estonian elections the numbers of the series from 2 onward are raised to the power of 0,9, so the series goes as 1, $2^{0,9}$, $3^{0,9}$, $4^{0,9}$, etc, which gives a slight advantage to parties who acquired more votes. A party has to gather at least 5% of the votes nationwide to participate in the distribution of compensation mandates. The mandates are distributed according to the party's nationwide list of candidates, with the mandate going to the candidates highest on the list, who have not received a personal or district mandate, and who have gathered at least 5% of the simple quota. This, however

means that a candidate can be elected to the parliament with less votes, than some other candidates, even in the same district and/or the same party, who would not get into the Parliament. This apparent inequality and bypassing the will of the voters (often a vote cast in favor of one candidate will eventually help another candidate, sometimes with less votes total, into the Parliament), along with issues about the perceived complexity of the electoral system, are often cited as the main criticisms of the Estonian parliament electoral system.

The second part of this research gives a short overview of the Parliamentary election laws from 1992 until now, focusing on the substantive changes, mainly related to the compensation mandates.

The third, empirical part of the research views and analyzes the representation of the voters and concentration of votes through the Parliamentary elections following the restoration of independence, following the votes on an individual level. More specifically, the research explores the changes in the ratio of the votes gathered by people who acquired a Parliamentary mandate, and the votes of the candidates who did not end up being elected, in the Parliamentary elections since 1992.

The research shows, that with the exception of the elections of 1995, the votes given on the Parliamentary elections has moved from being more spread among candidates, to being more concentrated on candidates who are eventually elected into the Parliament. Part of it can be explained with several changes made in the electoral law, to increase district mandates and to keep people with next to no votes from being elected. Other influencing factors are the solidification of Estonia's electoral system and democracy, an increase in voter awareness and improving strategies for elections by the parties.

Further research in this area can be made by either looking at the issue in more detail – checking for similar tendencies inside districts and party lists, or by expanding the research to local elections, which would include a lot more data, candidates, mandates and districts.